

درس اول

حکومت قاجار از آقا محمدخان تا محمدشاه

بنیاد سلسله قاجار

- ۱- ایل قاجار را معرفی نمایید.
این ایل مانند سایر ایل‌ها و عشایر بزرگ ایران از عوامل‌های مهم و مؤثر در تحولات سیاسی و اجتماعی ایران به شمار می‌آید. این ایل از ترکمانان بوده و در زمان مغولان به ایران کوچ کرد. به هنگام تشکیل سلسله صفوی توسط شاه اسماعیل، این ایل در شمار ایلاتی بودند که به یاری او پرداختند و بعدها در جرگه قزلباش‌ها درآمدند.
- ۲- به چه دلیل نادر شاه افشار با قاجارها میانه خوبی نداشت؟
به دلیل این که آنان (قاجارها) مدافع حکومت صفوی بودند.
- ۳- رهبر قاجارها (پس از مرگ نادر) در راستای بدست گرفتن قدرت در ایران چه کسی بود؟ و چه سرانجامی داشت؟
محمد حسن‌خان - جان خود را بر سر دستیابی به قدرت از دست داد.
- ۴- پس از سلسله افشار در ایران کدام خاندان به قدرت سیاسی (حکومت) دست یافت؟
خاندان زند به ریاست کریم‌خان.
- ۵- آخرین امیر زندیه کیست؟
لطفعلی خان زند.
- ۶- بنیانگذار سلسله قاجار در ایران کیست؟ این سلسله چه مدتی در ایران حکومت کرد؟
آقامحمدخان - حدود یکصد و سی سال (۱۱۷۴ - ۱۳۰۴ هجری شمسی)

تلاش برای اعاده حاکمیت ایران بر قفقاز

- ۷- کدام شاه قاجار اقدام به بازپس‌گیری ایالات شروان و گرجستان از روسیه کرد؟
آقامحمدخان نخستین شاه قاجار.
- ۸- ایالت‌های شروان و گرجستان در دوران کدام سلسله به زیر سلطه روس‌ها رفته بود؟
سلسله زند.
- ۹- نتیجه تلاش‌های آقامحمدخان (نخستین پادشاه قاجار) جهت بازپس‌گیری ایالت‌های شروان و گرجستان از روس‌ها چه بود؟
یکی از موفقیت‌های وی بازپس‌گیری شهر تفلیس از دست روس‌ها بود. اما بعداً در لشکرکشی به قفقاز توسط عده‌ای از همراهانش به قتل رسید.

هجوم سیاسی - نظامی استعمارگران اروپایی به ایران

الف) جنگ‌های ایران و روس؛

- ۱۰- جنگ‌های دوره اول ایران و روسیه در چه شرایطی بروز کرد؟
قتل آقامحمدخان در قفقاز موجب بروز هرج و مرج در نیروی نظامی ایران شد. فتحعلی شاه برادرزاده او در شرایطی به سلطنت رسید که روسیه با حمله‌های پی‌درپی، ابتدا گرجستان و سپس ایالت‌های دیگر را مورد تاخت‌وتاز قرار داد، و موجب بروز جنگ‌های اول ایران و روس شد.
- ۱۱- به دنبال جنگ‌های اول ایران و روس (۱۱۸۲ - ۱۱۹۱ هجری شمسی) کدام عهدنامه بسته شد؟
عهدنامه گلستان
- ۱۲- مفاد (بندها) عهدنامه گلستان چه بود؟
۱- ایران حاکمیت روسیه را بر ولایت‌های گرجستان، باکو، دربند، شیروان، قره‌باغ، شکی، گنجه، موقان و قسمت‌هایی از طالش به رسمیت شناخت.
۲- حق کشتی‌رانی در دریای خزر از ایران سلب شد.
۳- روسیه نیابت سلطنت عباس میرزا در ایران را به رسمیت شناخت و رساندن او به سلطنت را تعهد کرد.

- ۱۳-** بند سوم عهدنامه گلستان (روسیه نیابت سلطنت عباس میرزا را در ایران به رسمیت شناخت و ...) چه مفهومی داشت؟ این بند که ظاهراً امتیازی برای ایران به حساب می‌آمد، در واقع به منزله نادیده گرفتن استقلال کشور و به رسمیت شناختن دخالت روسیه در امور داخلی آن بود.
- ۱۴-** فتوای جهاد علیه روس‌ها (پس از جنگ‌های اول ایران و روسیه) توسط چه کسانی صادر شد؟ آیت‌الله شیخ جعفر نجفی کاشف الغطاء و آیت‌الله مجاهد (مقیم عتبات بودند)، ملا احمد نراقی و برخی از علمای ایران.
- ۱۵-** علل شکست ایران در جنگ‌های اول ایران و روس کدامند؟ ضعف و غفلت فتحعلی شاه قاجار و دربارش و خیانت انگلستان به ایران.
- ۱۶-** چه عواملی موجب بروز جنگ‌های دوم ایران و روسیه شد؟
- بدرفتاری روس‌ها با ساکنان ولایت‌های تصرف شده بر اساس معاهده گلستان، موجب نارضایتی مردم آن سرزمین‌ها و دادخواهی آنان علیه روس‌ها
- مبهم بودن خط مرزی میان ایران و روسیه بر اساس معاهده گلستان. (تکلیف بسیاری از زمین‌های مرزی که چراگاه چارپایان ایل‌های اطراف بود، مشخص نشده بود.) این مسأله موجب دست‌درازی روس‌ها به خاک ایران شده بود.
- ۱۷-** نتیجه جنگ‌های دوم ایران و روسیه (۱۲۰۴-۱۲۰۶ هـ ش) چه بود؟
در ابتدا در اثر فتوای علما (آیت‌الله سید محمد مجاهد) مردم مسلمان، وارد جنگ با روس‌ها شدند و عباس میرزا موفق شد مناطق بسیاری را از دست دشمن آزاد کند.
اما بار دیگر خیانت دولت انگلستان و بی‌کفایتی دربار ایران سرنوشت جنگ را به نفع دولت روسیه رقم زد.
- ۱۸-** علل شکست ایران (قاجارها) در جنگ‌های دوره دوم ایران و روسیه کدامند؟
۱- خیانت دولت انگلستان ۲- بی‌کفایتی دربار ایران
- ۱۹-** مفاد عهدنامه ترکمانچای چه بود؟
علاوه بر سرزمین‌هایی که در عهدنامه گلستان به روس‌ها واگذار شده بود.
- ایروان، نخجوان و بخشی از دشت مغان نیز از ایران جدا شد و به روسیه تعلق گرفت.
- ایران متعهد به پرداخت پنج میلیون تومان غرامت به روسیه شد.
- حق کاپیتولاسیون (حق قضاوت کنسولی) بر ایران تحمیل گردید.
- ۲۰-** بر اساس کاپیتولاسیون، اتباع دولت روسیه در ایران از چه حقی برخوردار شدند؟
هرگاه اتباع روسی مقیم ایران مرتکب جرمی می‌شدند، دادگاه‌های ایران حق دخالت نداشتند و مرجع‌های قضایی دولت روسیه می‌بایست به آن جرم رسیدگی می‌کردند.
- (ب) ایران در دام رقابت و توسعه طلبی فرانسه و انگلستان:**
- ۲۱-** کدام دولت‌های استعماری اروپایی در ایران عصر قاجار به دنبال توسعه طلبی و کسب منافع خود با یکدیگر به رقابت پرداختند؟
روسیه، انگلستان و فرانسه.
- ۲۲-** مهم‌ترین مستعمره انگلستان چیست؟ و دسترسی به آن از چه راهی برای رقبای انگلستان امکان‌پذیر بود؟
هندوستان. از راه ایران امکان‌پذیر بود.
- ۲۳-** علت توجه ناپلئون به ایران در دوره قاجار چه بود؟
رقابت با انگلستان. ناپلئون که از حمله مستقیم به انگلستان (به دلیل جزیره‌ای بودن و نیروی دریایی قوی) ناتوان بود قصد داشت با تصرف مستعمره‌های انگلیس این کشور را شکست دهد. مهم‌ترین مستعمره آن هندوستان بود که دسترسی به آن از راه ایران امکان‌پذیر بود.
- ۲۴-** تعهدات دو دولت فرانسه و ایران بر اساس معاهده فین‌کن‌اشتاین کدامند؟
- فرانسه متعهد شد که ایران را در جنگ با روسیه کمک کند.
- ایران برای حمله به متصرفات انگلستان در هند، با افغان‌ها و قبایل هرات و قندهار متحد شود و به انگلستان اعلان جنگ دهد.
- در صورتی که تصمیم ناپلئون بر لشکرکشی به هندوستان قرار گیرد، اجازه عبور لشکر او از ایران به آن کشور داده شود.
- ۲۵-** عهدنامه تیلسیت بین کدام کشورها بسته شد و چه تأثیری بر روابط ایران با اروپاییان داشت؟
فرانسه (ناپلئون بناپارت) با روسیه تزاری. دربار ایران که از حمایت فرانسه نا امید شده بود، به انگلستان روی آورد.
- ۲۶-** تعهدات انگلیس در عهدنامه مجمل با ایران (۱۱۸۷ ش) کدامند؟
انگلستان تعهد کرد که هرگاه نیروی نظامی دولت‌های اروپایی به متصرفات و قلمرو ایران حمله کنند، نیروی نظامی در اختیار ایران قرار دهد و یا در عوض آن به دولت ایران کمک مالی کند.

۲۷- عهدنامه مفصل بین کدام کشورها منعقد شد و محتوای آن چه بود؟

ایران (فتحعلی شاه قاجار) و انگلستان. مفاد آن به گونه‌ای بود که استقلال ایران را به باد می‌داد.

۲۸- تعهدات ایران و انگلیس در عهدنامه مفصل چه بود؟

تعهدات ایران:

- ۱- قبول حکمیت نماینده انگلیس در اختلافات مرزی خود با روسیه.
 - ۲- خودداری از بستن قرارداد با روس یا هر دولت سومی که دشمن انگلیس باشد.
 - ۳- استخدام نکردن افسر و افراد نظامی برای آموزش سپاه ایران، از کشورهایی که با انگلستان روابط دوستانه نداشتند.
- تعهدات انگلیس:

- ۱- اگر دولت ثالثی به خاک ایران تعرض کند، حتی‌المقدور از کمک و مساعدت به ایران خودداری نکند.
- ۲- انگلستان از کمک و معاونت به سرکشان و شاهزادگانی که علیه تاج و تخت پادشاه قاجار قیام کنند خودداری کند.

۲۹- میزان پایبندی انگلستان به تعهداتش نسبت به ایران (بر اساس عهدنامه مفصل) چقدر و چگونه بود؟

این کشور به تعهدات خود عمل نکرد. نه تنها روابط دوستانه با ایران برقرار نکرد بلکه در جهت جلب دوستی دولت استعماری روسیه، مستشاران انگلیسی را از قشون عباس میرزا فراخواند؛ از کمک به ایران خودداری کرد و داوری سفیر خود را در عقد پیمان صلح بین ایران و روسیه به ضرر ایران، بر فتحعلی‌شاه تحمیل کرد.

● جنگ هرات ●

۳۰- چرا روس‌ها ایران را به لشکرکشی به سوی هرات تشویق می‌کردند؟

زیرا از سویی با انگلستان رقابت داشتند و به خطر افتادن مستعمرات انگلیس در هند را به مصلحت خود می‌دانستند و از سوی دیگر مشغول شدن ایران در جنگ هرات را مایه فراموشی ایالت‌های از دست رفته شمالی، توسط دولت ایران می‌دانستند.

۳۱- کدام شاهان قاجار اقدام به محاصره و تصرف هرات (در زمان حاکمیت کامران میرزا) کردند؟

فتحعلی‌شاه- محمد شاه

۳۲- علت، چگونگی و سرانجام محاصره هرات توسط محمدشاه قاجار را بنویسید.

شهر هرات دروازه هندوستان شمرده می‌شد و در آن زمان (قاجار) جزء ایران بود اما حاکم آن‌جا کامران میرزا با تحریک انگلستان علیه حکومت مرکزی ایران شورش کرده بود و حتی گاهی به مناطق دیگر ایران دست‌اندازی می‌کرد. فتحعلی شاه به‌وسیله عباس میرزا به هرات لشکرکشی کرد اما مرگ عباس میرزا و سپس فتحعلی‌شاه این اقدام را بی‌نتیجه گذاشت. پس از مرگ فتحعلی‌شاه محمد میرزا به پادشاهی رسید. با پیمان شکنی کامران میرزا او اقدام به محاصره هرات کرد و با مخالفت‌های انگلستان مواجه گردید. سفیر انگلیس (مک نیل) با اعلام قطع روابط ایران و انگلیس از ایران خارج شد و هشدار داد که در صورت خاتمه نیافتن محاصره هرات در خاک ایران پیشروی خواهد کرد. محمدشاه که توان رویارویی با انگلیسی‌ها را در خود نمی‌دید و از جانب روس‌ها هم حمایت عملی دریافت نکرد دست از محاصره هرات برداشت.

● معاهده دوم ارزنة‌الروم ●

۳۳- عهدنامه ارزنة‌الروم دوم بین کدام دولت‌ها، چرا و چگونه بسته شد؟

ایران و عثمانی. در زمان حکومت محمدشاه اختلافات مرزی بین ایران و عثمانی افزایش یافت و درگیری‌های پراکنده بین دو کشور روی داد. سرانجام برای حل اختلافات میان ایران و عثمانی در شهر ارزنة‌الروم، با حضور نمایندگان روسیه و انگلیس حدود سه سال مذاکراتی صورت گرفت. نماینده ایران در این مذاکرات میرزا تقی‌خان فراهانی بود.

۳۴- نماینده ایران برای انعقاد عهدنامه ارزنة‌الروم با عثمانی‌ها چه کسی بود؟

میرزاتقی‌خان فراهانی که بعدها به امیرکبیر معروف شد.

۳۵- مفاد عهدنامه ارزنة‌الروم دوم چه بود؟

تعهدات ایران: به موجب این قرارداد، ایران از ادعاهای خود درباره بعضی مناطق از جمله سلیمانیه، دست برداشت. تعهدات عثمانی: در مقابل دولت عثمانی، حاکمیت ایران بر خرمشهر و ساحل چپ اروندرود، نیز کشتی‌رانی در این رودخانه را به رسمیت شناخت. علاوه بر آن دولت عثمانی متعهد شد که از هرگونه آزار رساندن مأموران خود به زائران ایرانی عتبات عالیات در خاک عراق جلوگیری کند و تسهیلات لازم را برای بازرگانان ایران در آن سرزمین فراهم آورد.

۳۶- امضای عهدنامه ارزنة‌الروم از رخداد‌های زمان کدام پادشاه قاجار می‌باشد؟

محمدشاه قاجار

درس دوم

دوران ناصرالدین شاه

- ۱- دوران طولانی سلطنت ناصرالدین شاه با چند موضوع شناخته می‌شود؟ ذکر نمایید.
 (۱) قتل صدراعظم دانشمند و ایران‌دوست، میرزا تقی خان فراهانی امیرکبیر (۲) آشنایی تدریجی گروهی از ایرانیان با پیشرفت‌های اروپاییان (۳) واگذاری امتیازات اقتصادی و فرهنگی به بیگانگان، نظیر امتیاز رویتر، امتیاز لاتاری و امتیاز خرید و فروش تنباکو.

● صادرات امیرکبیر ●

- ۲- پس از محمدشاه قاجار چه کسی به پادشاهی رسید و او کدام فرد را به صادرات برگزید؟
 ناصرالدین میرزا (ناصرالدین شاه) - میرزا تقی خان فراهانی (امیرکبیر)
- ۳- میرزا تقی خان فراهانی (امیرکبیر) کیست؟ معرفی نمایید.
 او از شخصیت‌های استقلال طلب و میهن دوست تاریخ معاصر ایران به شمار می‌آید.
 او در دوران زندگی سیاسی خود چه قبل از صادرات و چه در زمان کوتاه صادرات، برای حفظ تمامیت ارضی و مبارزه با دخالت بیگانگان تلاش زیادی کرد.
- ۴- در روزگار امیرکبیر (در دوران صادرات امیرکبیر) سیاست داخلی و خارجی ایران تحت تأثیر کدام دولت‌ها قرار داشت؟ عملکرد امیرکبیر در این زمینه چه بود؟
 دولت‌های بیگانه، به ویژه روسیه و انگلیس قرار داشت و کار امیرکبیر در اتخاذ سیاست مستقل، بسیار دشوار و تحسین برانگیز بود.
- ۵- امیرکبیر در دوره صادرات کوتاه خود (سه سال و سه ماه) چه اصلاحات و اقداماتی انجام داد؟
 (۱) الغای القاب دراز و بی‌معنی، و اکتفا به کلمه جناب.
 (۲) منع رشوه‌خواری، و برقراری حقوق ثابت برای مأموران دولت.
 (۳) فرستادن شاگردانی به اروپا، برای کسب مهارت‌ها و پیشرفت‌های علمی روز جهان.
 (۴) استخدام معلمان و استادان خارجی، به ویژه از کشورهایی غیر از انگلیس و روس.
 (۵) ترجمه کتاب و نشر روزنامه.
 (۶) تأسیس مدرسه عالی در تهران و ارائه طرح مدرسه دارالفنون؛ که پس از برکناری او شروع به کار کرد.
 (۷) جلوگیری از دخالت نمایندگان خارجی در امور داخلی ایران.
 (۸) دفع فتنه سالار در خراسان و فرقه بابیه.
 (۹) تقویت ارتش ملی کشور.
 (۱۰) تلاش در جهت استقلال اقتصادی و توسعه صنعتی ایران.

● واگذاری امتیازات به بیگانگان ●

- ۶- چرا کشورهای اروپایی در دیگر کشورها نفوذ می‌کردند؟
 اروپا در اثر انقلاب صنعتی به رشد و شکوفایی اقتصادی رسید. لذا به بازارهای مصرف و مواد اولیه ارزان قیمت نیاز داشت. بنابراین دولت‌های استعماری، روز به روز بر نفوذ خود در کشورهای دیگر می‌افزودند.
- ۷- واگذاری امتیازات در ایران دوره قاجار به دولت‌های استعماری (روس و انگلیس) از چه زمانی و به چه دلیل آغاز گردید؟
 ناصرالدین شاه - تأمین مخارج مسافرت‌ها و خوش‌گذرانی آنان.
- ۸- عاملان اصلی واگذاری امتیاز رویتر و لاتاری چه کسانی بودند؟
 رویتر، میرزا حسین خان سپهسالار. لاتاری، میرزا ملکم‌خان
- ۹- مهم‌ترین امتیازهای انگلیس در ایران عصر قاجار کدامند؟
 امتیاز رویتر، امتیاز لاتاری، امتیاز تالبوت (توتون و تنباکو)

● امتیاز رویتر ●

- ۱۰- امتیاز رویتر در زمان چه کسی و به کدام فرد واگذار شد؟ مفاد (امتیازات) این قرارداد چه بود؟
در زمان ناصرالدین شاه (۱۲۵۰ ش) با تلاش سپهسالار و میرزا ملکم خان، به یک یهودی انگلیسی به نام «بارون جولیبوس دو رویتر» واگذار شد.
- به موجب این قرارداد، حق احداث راه آهن و تراموا و بهره‌برداری از کلیه معادن و منابع ایران به جز طلا و نقره و سنگ‌های قیمتی، نیز بهره‌برداری از جنگل‌ها و احداث قنات‌ها و کانال‌های آبیاری زمین‌ها به مدت هفتاد سال و اداره گمرک‌ها و حق صدور همه نوع محصولات انگلیسی به ایران به مدت بیست و پنج سال به رویتر واگذار شد.
- ۱۱- در مقابل واگذاری امتیاز رویتر، دولت ایران چه چیزی دریافت کرد؟
دویست هزار لیره برای تأمین هزینه‌های سفر ناصرالدین شاه به اروپا از رویتر وام گرفتند.
- ۱۲- مخالفان خارجی و داخلی قرارداد رویتر کدامند؟
خارجی: روسیه، داخلی: آیت الله حاج ملاعلی کنی
- ۱۳- سرانجام امتیاز رویتر چه شد و صاحب امتیاز چه کرد؟
ناصرالدین شاه مجبور به لغو امتیاز گردید.
رویتر به تلاش برای جبران خسارت پرداخت و در نهایت پس از هفده سال موفق به دریافت امتیاز تأسیس بانک شاهنشاهی به مدت ۶۰ سال در ایران گردید.

● امتیاز لاتاری ●

- ۱۴- امتیاز لاتاری چه بود؟ از سوی ناصرالدین شاه به کدام فرد داده شد و چگونه به انگلیسی‌ها واگذار گردید؟
امتیاز تأسیس قمارخانه (لاتاری). میرزا ملکم خان (از روشنفکران مدعی مخالف استبداد و مدافع قانون) ناصرالدین شاه را قانع کرد که لاتاری را بدون ذکر نام صاحب امتیاز به او واگذار کند. مشروط بر این که بدون اجازه شاه آن را به کسی انتقال ندهد.
اما ملکم خان در ازای دریافت چهل هزار لیره آن را به یک کمپانی انگلیسی واگذار کرد.
- ۱۵- واکنش علمای ایران پس از واگذاری امتیاز لاتاری به انگلیسی‌ها چه بود؟
علمای دینی ایران با اعلام حرام بودن لاتاری به عنوان یک قمار، انگلیسی‌ها را در دستیابی به منافع آن ناکام گذاشتند.

● نهضت تحریم تنباکو؛ نخستین حرکت مردمی فراگیر بر ضد استعمار ●

- ۱۶- نخستین حرکت مردمی فراگیر در ایران بر ضد استعمار چیست؟
نهضت تحریم تنباکو.
- ۱۷- امتیاز توتون و تنباکو چه بود و با چه شرایطی به تالبوت واگذار شد؟ آن را با امتیازی که دولت عثمانی به یک شرکت خارجی واگذار کرده بود مقایسه کنید.
انحصار خرید و فروش توتون و تنباکو در داخل و خارج ایران به مدت ۵۰ سال به یک انگلیسی به نام تالبوت داده شد. (قرارداد تالبوت یا رژی)
- ناصرالدین شاه این امتیاز را در برابر دریافت سالانه ۱۵ هزار لیره انگلیسی و $\frac{1}{4}$ سود سالانه به تالبوت واگذار کرد.
در حالی که دولت عثمانی، با وجودی که از محصول توتون و تنباکوی کمتری برخوردار بود این امتیاز را در برابر دریافت سالانه ۷۰۰ هزار لیره واگذار کرده بود.
- ۱۸- در مخالفت با قرارداد تالبوت در کدام شهرهای ایران اقداماتی صورت گرفت، رهبری این نهضت در شهرهای مختلف با چه کسانی بود؟
- تبریز، شیراز، اصفهان و تهران
- آیت الله آقا نجفی اصفهانی در اصفهان، آیت الله سید علی اکبر فال اسیری در شیراز، آیت الله میرزا حسن آشتیانی و شیخ فضل‌الله نوری در تهران و میرزا جواد آقا مجتهد تبریزی در تبریز.
- ۱۹- فتوای تحریم توتون و تنباکو توسط چه کسی صادر شد؟ فتوا چه بود و چه نتیجه‌ای داشت؟
میرزای شیرازی. «الیوم، استعمال تنباکو و توتون بایّ نحو کان، در حکم محاربه با امام زمان عجل‌الله فرجه است.»
صدور این حکم سبب شد شاه ناچار ابتدا امتیاز داخلی دخانیات و سپس امتیاز خارجی را لغو کند.
- ۲۰- موجب انسجام بیش‌تر مرجعیت شیعه، علما و مردم متدین ایران شد و نشان داد که بیداری اسلامی در ایران به بلوغ فکری و سیاسی رسیده است.
نهضت تحریم تنباکو
- ۲۱- تاریخ‌نویسان کدام واقعه را سرآغاز بیداری ایرانیان و طلوع نهضت مشروطه دانسته‌اند؟
نهضت تحریم تنباکو